

Академик Татјана ИВАНОВНА АЛЕКСЕЈЕВА

ЕТНОГЕНЕЗА И ЕТНИЧКА ИСТОРИЈА ИСТОЧНИХ СЛОВЕНА ПО АНТРОПОЛОШКИМ ПОДАЦИМА

Овај прилог посвећујем седамдесетпетогодишњици професора Петра Влаховића, академика Црногорске академије наука и умјетности и члана Белоруске антрополошке академије (Минск) који је добро познат у антрополошкој заједници света јер преко четрдесет година служи науци и човеку.

Међу његовим радовима о етничкој историји, етнологији и антропологији балканских и јужнословенских народа значајно место заузимају проучавања проблема етногенезе које решава по подацима о физичком типу становништва, његовој материјалној и духовној култури, језику, миграционом и другим процесима.

Међу бројним антрополошким проблемима који га интересују посебно место заузима порекло динарског расног типа, који је карактеристичан за становништво Црне Горе. Петар Влаховић уочава његову широку распрострањеност не само на динарском планинском побрђу него и на другим просторима Европе, где такође открива временске етапе његовог формирања и трансформације. Посебно место у вези са тим добијају утврђене везе, на основу антрополошких проучавања, са народима Балкана, Пиринеја и Кавказа – концепција изузетно плодотворна коју је потребно и даље разрађивати.

*

Антрополошки подаци одавнина су служили као историјски извори који садрже информације о пореклу овог или оног народа, његових узајамних односа са суседима, о различитим етапама његовог формирања. Посебан значај имају за схватање историјских процеса код народа који немају писану књижевност, али њихова улога је велика и у проучавању етногенезе и етничке историје народа о којима постоје археолошки и етнографски подаци и познати су писани извори.

Пре свега антрополошки подаци омогућавају да се одреди специфична тежина супстратних (локалних) и суперстратних (страних) компонената у

етничкој историји народа, према томе, помажу да се реши питање о аутохтоном или миграционом пореклу истих. Физичке црте су врло конзервативне, њихова незнатна променљивост у времену омогућава реконструкцију наследне линије становништва на одређеној територији током низа епоха, чак и уколико за неку нема података. Антролопогија помаже откривање процеса мешања народа у прастаро доба, испољавање неповољних утицаја еколошких услова у процесу стварања овог или оног народа.

Расне карактеристике народа никако не одређују правце историјског процеса, утолико пре формирање његовог физичког облика, ширење и измене посредно су везани за историју тог народа.

Истраживаче који се баве историјом старог Словенства узнемирава неколико кључних питања. Пре свега то је питање о антрополошком саставу Словена. Другим речима, постоји ли нека комбинација физичких црта која је можда повезана баш са Словенима, или је разноврсност њихових облика толико велика да се не ради ни о каквом антрополошком јединству? Судећи по историјским, археолошким лингвистичким подацима Словени су имали дугу историју. Према томе, физички облик савремених Словена формирао се током многих векова. Какви су његови почеци? Даље, уколико антрополошко јединство Словена постоји, онда се оно очигледно формирало на некој ограниченој територији. Где је та праотаџбина? Ако је антрополошки састав Словена разноврстан, онда шта се налази у основи те разноврсности? Какви су међусобни односи Словена са околним становништвом, и да ли су их забележили антрополошки подаци?

Потрудићемо се да одговоримо на ова питања ослањајући се на претходна истраживања антропологије Словена и на нове разраде.

Етногенеза Источних Словена је једна од компонената словенске етногенезе у целини, према томе иста може да се схвати преко решења оних кључних питања која се односе на све словенске народе.

У постојећој антрополошкој литератури забележене су најразличитије хипотезе о пореклу словенских народа (Алексејев, 1969, Алексејева, 1973.). Без детаљисања можемо да их објединимо у две групе: прва – хипотезе општег плана, које утврђују јединство антрополошког састава Словена, друга – хипотезе диференцијалног плана, према којима се Словени одликују антрополошком разноврсношћу и не образују антрополошко јединство. У складу са општим хипотезама, историја Словена се разматра као формирање јединства физичког типа на некој одређеној територији, укључујући заједничке претке свих словенских народа, расељавање тог јединства и формирање савремених народа на бази тог јединства, уз учешће туђих елемената различитог порекла на рубу словенског ареала (Бунак, 1932, б; Алексејева, 1973; Алексејева, Алексејев, 1989). Аутори диференцијалних хипотеза не виде антрополошку аналогију између одвојених словенских народа и сматрају да су се различити народи формирали из различитих расних компонената, које нису међусобно повезане јединством порекла (Трофимова, 1946; Дебец,

1948). Обе групе хипотеза различито нас оријентишу у питањима културне историје и глотогенезе словенских народа: погледи прве групе, у општим цртама, одговарају основним генетским одредбама индоевропске лингвистике у широком смислу речи, погледи друге – глотогоничкој концепцији Н. Ј. Мара, под чијим утицајем су се делимично и формирали.

Шта су, у ствари, Словени у антрополошком погледу? Ареал словенских народа налази се у оквирима оне опширне зоне, која раздваја ареале северних и јужних европеида, који се издвајају у границама европеидне расе, максимално светле и максимално тамне пигментације. Становништво ове прелазне зоне одликује се средње интензивном пигментацијом и врло разноврсним локалним комбинацијама антрополошких одлика. До сада није разрађена њихова детаљна класификација, али је прихваћено да се локалне варијанте обједињују у две групе – западноевропску и централно-источноевропску. Критеријум за издвајање ових група у првом случају је одсуство, а у другом присуство незнатне монголоидне примесе, која се изражава у тенденцији слабљења раста браде и лица и носа.

У целини сви словенски народи, без изузетка припадају европеидној раси, о чему говоре одлике битне за расну дијагностику. Код Словена је довољно развијена маљавост на лицу и телу, карактеристичан је оштар хоризонтални профил лица, врло су изражени нос и носна кост, слабо су изражене јагодице, нису отечени горњи капци, што је карактеристично за монголоиде. Припадност Словена европској раси ипак не означава њихову расну чистоту на нивоу основних антрополошких подела човечанства. Мешање је одувек играло огромну улогу у процесу формирања раса и на територији Европе. Као што су показала истраживања Н. Н. Чебоксарова (1941) вероватно продирање монголоидних елемената са истока на запад (могућно до Одера) одвијало се у две етапе и хронолошки је повезано са два догађаја из различитог времена: спором инфилтрацијом монголоида у периоду неолита и најездом Монгола. Претпоставку о раном продирању монголоидности са истока с племенима керамике потврђују многа истраживања неолитског становништва шумског појаса Источне Европе. У материјалима, сакупљеним у разним земљама у физичком облику словенских народа испољавају се извесне методске разлике што отежава групну компарацију и захтева велики опрез при поређењу података разних истраживача. Ипак из познатих разлога може да се говори о пет антрополошких типова који су заступљени у саставу Слована и који се одликују видљивом морфолошком спецификом. Они образују компактне ареале. Ти типови су: беломорско-балтички, (назив је предложио Н. Н. Чебоксари), источноевропски (И. Е. Деникер), дњепро-карпатски и понтијски (В. В. Бунак) и динарски (И. Е. Деникер). Сваки од њих, са своје стране, дели се на неколико антрополошких типова мањег таксономичног ранга.

Беломорско-балтичку групу популације чине Белоруси, у извесној мери Пољаци, северне територијалне групе руског народа. Они су светле ко-

же и светле косе, просечних димензија лица, првенствено мезо- или брахикефали. Беломорско-балтичка група спада у северну или балтичку грану европеида и разликује се од западно-балтичке (или атлантско-балтичке) у коју спада већина скандинавских народа, са мање израженим носом, слабијим растом браде, незнатним отоком горњег капка. Све ове одлике сведоче о врло малој и по пореклу старој монголоидној примеси, насталој због ширења монголоида на запад по шумском појасу западног Сибира и Источне Европе у периоду неолита.

Источноевропска група популација – то су све територијалне групе руског народа, изузимајући северне, и део Белоруса, првенствено источних и јужних рејона. Ова група се разликује од беломорско-балтичке, са тамнијом бојом косе и очију. Захваљујући томе што је антрополошка својерсност белоруског и руског народа скоро исцрпно проучена (*Порекло и етничка историја...*, 1965; Алексејева и др. 1994, гл II) на територији Источно-Европске низије издвојено је и окарактерисано неколико локалних комбинација одлика, које се разликују углавном варијацијама ознака главе, ширином и пропорцијама лица. Порекло основних антрополошких карактеристика источно-европске групе популација, по мишљењу В. В. Бунака (*Порекло и етничка историја...*, 1965.), потиче из неолита. Заиста у време неолита антрополошки састав становништва Источне Европе формирао се на бази узајамног деловања три локална типа: северног, јужног и уралског. Најраширенија комбинација одлика била је долихомезокранија, широко, просечно и лице изнад просека, јак хоризонтални профил и врло изражен нос.

Углавном ове одлике карактеришу становништво нарвске и волосовске културе. Упоредо са овим типом за време неолита заступљене су физичке црте становништва, које се везује за културу шатиране керамике – незнатно равније лице и слабије изражен нос. Као што се види оба ова типа била су антрополошка основа за формирање већег дела становништва Источно-европске низије које је у својству супстрата (очигледно угрофинског) ушло у састав источно-словенског становништва, које је освајало шумско-степска пространства Источне Европе.

У дњепарско-карпатску групу популација могу да се укључе Украјинци, прикарпатске етнографске групе, Словаци, делимично Чеси. То је брахикефално становништво са доста тамном пигментацијом, које карактерише релативно широко лице. Краниолошку аналогију овоме налазимо код становништва које је оставило средњевековна словенска стара гробља у Словачкој, и Бранестско старо гробље у Молдавији (Преглед података о Западним и Јужним Словенима, в. (Алексејева, 1973; Великанова 1975). Са тамном пигментацијом, и прилично масивни брахикефали, који улазе у дњепарско-карпатску групу популација, у морфолошком погледу веома су слични са представницима алпског типа (по У. Риплију) – становништвом Аустрије, Швајцарске, делимично северне Италије. Могућно да је дњепарско-карпатска група популација у ствари северно-источна варијанта ове локалне расе.

Најтипичнији представници понтијске групе популација, од словенских народа, су Бугари. Врло тамна боја косе, средња висина, долихо- или мезокефалија, просечно широко или уско лице – то су карактеристичне одлике ове комбинације (Попов, 1959). Врло сродну комбинацију одлика налазимо и код руског народа. То је такозвани „Источни Великорус” Г. Ф. Дебеца (1933.) и дон-сурски антрополошки тип В. В. Бунака (*Порекло и етничка историја ...*, 1965.). Понтијске црте В. В. Бунак је запазио и код источнословенског становништва средњег века (Бунак, 1932.).

Порекло понтијске комбинације као једне од варијанти јужне гране европеида, проналази се на територији Источне Европе по палеоантрополошким подацима из периода неолита, мада није искључено још раније продирање носилаца јужноевропеидних црта у овај регион. Судаћи по краниолошким подацима, кретање представника понтијског типа у јужноруске степе и у Поволжје из Средоземља и са Кавказа траје до епохе касне бронзе. Траг истог видимо и код источнословенског становништва које чини основу етнографске групе средњег века, и код савременог становништва Украјине, које спада у прутски антрополошки тип (Дјаченко, 1965.) и код Руса Дон-сурског региона (*Порекло и етничка историја ...*, 1965). Може да се мисли да понтијски антрополошки тип на територији Источне Европе улази у састав Источних Словена преко локалних компоненти старог порекла.

Најзад, динарска група популација обухвата планинске народе Југославије; најјасније динарске карактеристике испољавају се код Црногораца. На територији Црне Горе живе највиши људи међу европеидима. Динарцима је својствена оштра брахикефалија, врло широко лице, преовлађује изражен нос, маљавост је врло развијена. У поређању са другим територијалним варијантама јужне гране европеида разликују се по томе што имају светлију боју очију. Цела ова комбинација одлика личи на морфолошки комплекс, чији су носиоци народи централног Кавказа. На основу овога неки аутори се изјашњавају у корист њиховог генетског сродства. Питање формирања динарске групације популација у постојећој антрополошкој литератури није добило једнозначно решење. Са једне стране многе одлике динарске комбинације као да су старе, са друге – у палеоантрополошком материјалу тешко се налази аналогија. Истина, на Кавказу у III хиљ. пре н. е. испољавају се сличне црте код представника куро-аракске културе (Арменија, старо гробље Беркабер (Алексејев, Мкртцјан, 1989). Што се тиче Словена, који имају карактеристике динарске расе, исте настају због контаката са локалним прасловенским становништвом. Као доказ ове поставке навешћу резултате нашег истраживања влашког становништва средином XV века са територије Босне и Херцеговине, које је учествовало у формирању антрополошких карактеристика Јужних Словена: код овог становништва комбинација одлика, типичних за динарце, изражена је врло јасно (Алексејева, Лебединскаја, 2002).

Кратак преглед антрополошког састава словенских народа показује да се антрополошки савремени Словени не одликују јединством, и не само то, они представљају различите гране европеидне расе. Оне одлике које карактеришу засебне групе Словена налазе се и код суседних народа. Тако, на пример, беломорско-балтички и источноевропски тип срећу се код балтичких и финских народа, као и код неких народа турског говорног подручја у Поволжју; дњепро-карпатски – код Мађара и Аустријанаца; понтијски и динарски – код народа северног и централног Кавказа, код Албанаца.

Како да се тумачи таква антропоилошка разноврсност Словена? Можда није било почетне истоветности физичког изгледа и, према томе, није било ни праотаџбине? За одговор на ово питање треба се обратити истраживачима средњовековног становништва, које је познато по многобројним словенским старим гробљима Централне, Источне и Јужне Европе.

Већина краниолошких серија припада X-XII веку, јер је до тог времена владао обред спаљивања лешева. Преовлађујућа комбинација антрополошких одлика код словенског становништва била је долихомезокранија, просечно широко лице, оштар профил лица и просечно или јако изражен нос. Поред тога, пропорције костура и лобање, као и њихови међусобни односи дозвољавају да се примети одговарајућа подударност средњовековног словенског становништва. Истовремено привлачи пажњу његова сличност са средњовековним Балтима и очита разлика од средњовековних Германа (Алексејева, 1973; Алексејева и др. 1993.). Краниолошки подаци омогућавају проучавање почетака формирања оне морфолошке посебности која одликује све словенске народе у целини. Аналогни антрополошки комплекс проучава се у раније доба у палеоантрополошком материјалу из старог гробља културе шатиране керамике, заступљене у Централној Европи и Прибалтичком региону у епохи бронзе. Основано се сматра да се формирање Словена дешавало у блиском суседству са Балтима на сличној антрополошкој основи. Такав закључак потврђује чињеница коју су више пута аргументовали лингвисти давнашње балтичко-словенске заједнице.

Антрополошки и савремено источно-словенско становништво, Белоруси, на пример, и средњовековни горњодњепарски кривичи, радимичи, дреговичи, који су учествовали у формирању белоруског народа, показују црте сличности са Балтима.

Ипак, не са свим, него са оним групама које су у гвоздено доба биле територијално повезане са Горњим Подњепровјем – јатвјагима и носиоцима културе шатиране керамике. У то време овде су јасно изражене такве црте физичког изгледа као што су: масивна издужена глава, ниске очне шупљине, просечно широко, ниско лице – црте које, како показује антрополошки материјал претходних векова, иду у дубоку прошлост.

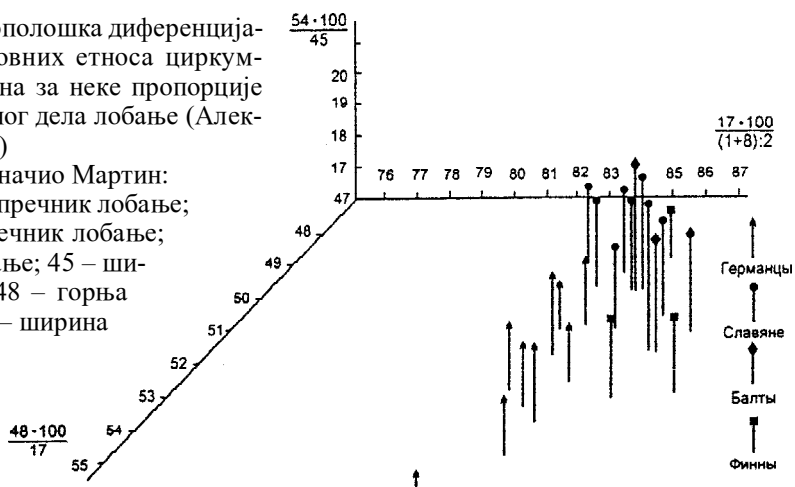
Антрополошка сличност неких етничких уједињавања Источних Словена са Балтима потврђују различити системи антрополошких одлика – соматологија, дерматоглифика и одонтологија.

По подацима археологије, лингвистике и по летописним изворима пре досељавања Словена у Источну Европу, Балти су заузимали огромна пространства дуж Њемена, Западне Двине, у горњем току Дњепра и Оке.

На широком простору од Балтичког мора до средњег тока Волге били су насељени многобројни угро-фински народи, чије је учешће у етногенези Источних Словена више пута манифестовано. Долихокран, уског лица, преосечне висине лица, са слабије или просечно израженим носом антрополошки комплекс, типичан за вјатиче и источне кривиче, такође се појављује код неких угро-финских група Поволжја, врло је сличан, као што су показала истраживања С. Г. Јефимове, са антрополошким типом становништва пјаноборске (азелинске) културе прве половине и хиљ. н. е. Последње се, очигледно, односи на санањинске културе мада се и разликује од њега врло израженим европеидним цртама. Антрополошке карактеристике анањинског становништва немају аналогију ни у синхронном мате-

Црт. 1 Антрополошка диференцијација средњовековних етноса циркумбалтичког региона за неке пропорције можданог и чеоног дела лобање (Алексејева и др. 1993)

Одлике је означио Мартин:
 1 – уздужни пречник лобање;
 8 – попречни пречник лобање;
 17 – висина лобање; 45 – ширина јагодица; 48 – горња висина лица; 54 – ширина носа.

ријалу ни у ранијим серијама касне бронзе ни у прелазном периоду до гвозденог доба на територији Источне Европе.

Повезаност Источних Словена са потомцима скитско-сарматског становништва у области средњег и доњег тока Дњепра и његових притока, у басену јужног Буга, са многобројним номадским групама из степа уз Црно море исто тако је оставила траг у генези антрополошких карактеристика источнословенских народа.

Учешће јужноевропеидне компоненте у формирању физичких карактеристика како савремених тако и средњовековних Источних Словена примећено је више пута, мада су његови почеци били недовољно јасни. У својој монографији посвећеној етногенези Источних Словена (Алексејева, 1973), скренула сам пажњу на учешће скитских племена у формирању ан-

трополошког изгледа становништва черњаховске културе, а последњег – у формирању физичког типа Пољана. Слично гледиште изложила је и М. С. Великанова (1975). Али у последње време број открића, која се односе на черњаховце, знатно је порастао, и нису приказани као толико сродни како се представљало до скоро. Међу становништвом черњаховске културе издваја се неколико антрополошких комплекса, који својим присуством потврђују како знатну величину територије коју заузима черњаховска етнокултурна заједница, тако и њен различит етнички састав.

У северозападном делу који су насељавала черњаховска племена издваја се масивни долихомезокрани комплекс, оштрог профила, ниског или уског лица, са широким и ниским очним шупљинама. Сличне црте карактеристичне су за становништво Литваније у касно римско доба. У мезокранској варијанти налази се на територији Крима и северног Кавказа. У јужном и југоисточном делу черњаховског ареала преовлађује мозокрани антрополошки тип, просечне ширине лица, са вишим очним шупљинама, просечног профила. Овакав тип испољава извесну сличност са физичким цртама сармата.

Знатни део черњаховских серија, мезоморфних по својој грађи, по мишљењу С. Г. Јефимове (1996) сличан је средњовековним серијама западних Гота Кастилије, средњовековној серији са острва Хотланд, са неким серијама велбарске културе, коју археолози дефинишу као готску (Рожновски, 1985). Друга, грађе сродна је западним Готима Португалије, скандинавској серији времена, велбарске културе у долини Висле и каснијем краниолошком материјалу из Макленбурга.

На тај начин скорија истраживања антрополошког састава Черњаховаца врло убедљиво доказују улогу готског етноса у њиховој етногенези.

Што се тиче испољавања физичких карактеристика европских Скита у антрополошком спољашњем изгледу становништва черњаховске културе, у светлости нових података исте се испољавају као безначајне. С. Г. Јефимова (*Источни Словени ...2002*) је доказала да по пропорцијама лица и лобање Черњаховци су ближи синхроним европским групама него Скитима. Последњима су сличне само серије из Кобљева и Маслова, остале карактерише уже и ниже лице, као и грациознија лобања.

Истовремено не сме да се занемари ланац везе: Скити – Черњаховци – Пољани. Па и по мишљењу В. В. Седова (1994) у саставу черњаховске етнокултурне заједнице формирала се једна групација Словена – Анти. Сасвим је очигледно да проблем черњаховско-словенске наследности и формирање антрополошког састава Черњаховаца још чека свог истраживача.

Испољавање тзв. неопонтијских црта у физичком изгледу Источних Слована може да се везује не само за Черњаховце, него и за друге етничке групе ранијег доба. Пре свега са већим слојем аланског становништва горњег Дона VIII-IX в. н. е., чији рани преци у својој генези теже Кавказу.

Како су показала истраживања древног становништва Источне Европе (*Источни Словени ...2002*), експанзија група, које карактеришу јужноевро-

пеидне црте, на територију Источне Европе била је дуготрајна и велика по свом територијалном опсегу. Ове црте се испољавају код многих савремених народа Источне Европе. У састав Источних Словена оне су могле да уђу преко Алана извесног дела черњаховског становништва које је генетски повезано са древним становништвом јужноруских степа, у раним фазама освајања ове територије од стране Словена.

Источно-словенско становништво у средњем веку осетило је утицај и номада јужно-руских степа. У антрополошким подацима, истина, ови контакти нису тако очигледни као контакти са другим етничким групама Источне Европе (Алексејева, 1973). Већина номадских група, познатих из антрополошког материјала, одликује се великим димензијама мочданог и чеоног дела лобање, равним лицем, слабо израженим носом, тј. у себи носи одлике монголоидности. На градском средњевековном гробљу у Кијеву и Черњигову пронађени су појединачни гробови степских бораца монголоидног изгледа, који су служили код руских кнежева, али очигледно, у изгледу источно-словенског становништва нису оставили видљив траг. Исто тако видљиве трагове нису оставиле ни најезде Татара и Монгола. Мада у врло слабом облику контракти са номадима проналазе се у рејонима некадашњих монголскотатарских граничних утврђења на југо-источним границама Старе Русије. У последњем случају то може да буде наслеђе савромато-сарматских племена, са којима се по јужноруским степама крајем гвозденог доба шири мезобрахикрани европеидни комплекс, релативно широког лица, високе носне кости, јако израженог носа, нешто слабије израженог профила у хоризонталној равни. Као што су показала истраживања С. Г. Јефимове (1997), почев од савромато-сарматског доба формира се антрополошки слој који у многоме одређује карактеристике физичког типа степског становништва Источне Европе све до касног средњег века.

Судећи по томе како су се сахрањивали Словени, по открићима материјалне културе у преисторијским насељима, словенска колонизација носила је карактер продирања првенствено мирољубивог земљорадничког становништва у страну средину. Као резултат овог процеса основни фактор формирања антрополошког спољашњег изгледа Словена било је мешање људских раса. и не само то, као што се показало при проучавању демографске структуре дошљака и локалног становништва, мешање људских раса било је стратегија преживљавања Словена на новим просторима (Алексејева и др. 1993).

Чињеницу да је било мешања потврђује и проучавање корелација унутар група у границама комплетног источнословенског становништва у средњем веку (Алексејева, 1973) Испоставило се да су у стварању физичког изгледа Источних Словена у крајњој мери учествовала два морфолошка комплекса. Један карактерише долихокранија, велике димензије можданог и чеоног дела лобање, оштар профил и јако изражен нос. Овај комплекс, као што је већ горе наведено има отворено западно порекло. Други – се одли-

кује мањим димензијама лица и лобање, мезокранијом, слабије израженим носом и равнијим чеоним делом лобање, тј. цртама слабо изражене монголоидности. Процентуални однос ових комплекса мења се у зависности од географске локализације словенских племена – према истоку повећава се специфична тежина антрополошког комплекса, који карактерише извесна монголоидна примеса. Комплекс са слабијим европеидним цртама среће се код угро-финских група у Источној Европи – летописни Мери, Муроми, Месћери, Чуди, Веси, који су познати по старим гробљима у северозападном делу Источне Европе, у међуречју Волге и Оке, и Поволжја. Ово становништво, које се подвргавало словенској колонизацији, предало је своје црте новгородским Словенима, Вјатичима и источним групама Кривича, који су касније постали основа руског народа.

Антрополошки комплекс са јако израженим европеидним цртама среће се код средњовековног лето-литванског становништва, нарочито међу Латгалима, Аукштајтима и Јатвјазима. Код Источних Словена овај комплекс се испољава међу Волињанима, полоцким Кривичима, Древљанима од којих је настао белоруски и, делимично, украјински народ. На територији Пољана, који су касније постали антрополошка основа украјинског народа, у средњем веку испољавају се црте иранског становништва, познатог по старим гробљима Алана и извесниог дела становништва черњаховске културе. У јужном делу ареала Руса и југоисточном – Украјинаца, што јасно произлази из истраживања средњевековног и савременог становништва на овој територији, проналазе се антрополошке црте, које воде порекло из савромато-сарматске етно-културне заједнице. Из свих ових чињеница закључује се да антрополошка диференцијација источнословенског становништва у већој мери приказује антрополошки састав становништва Источне Европе пре доласка Словена.

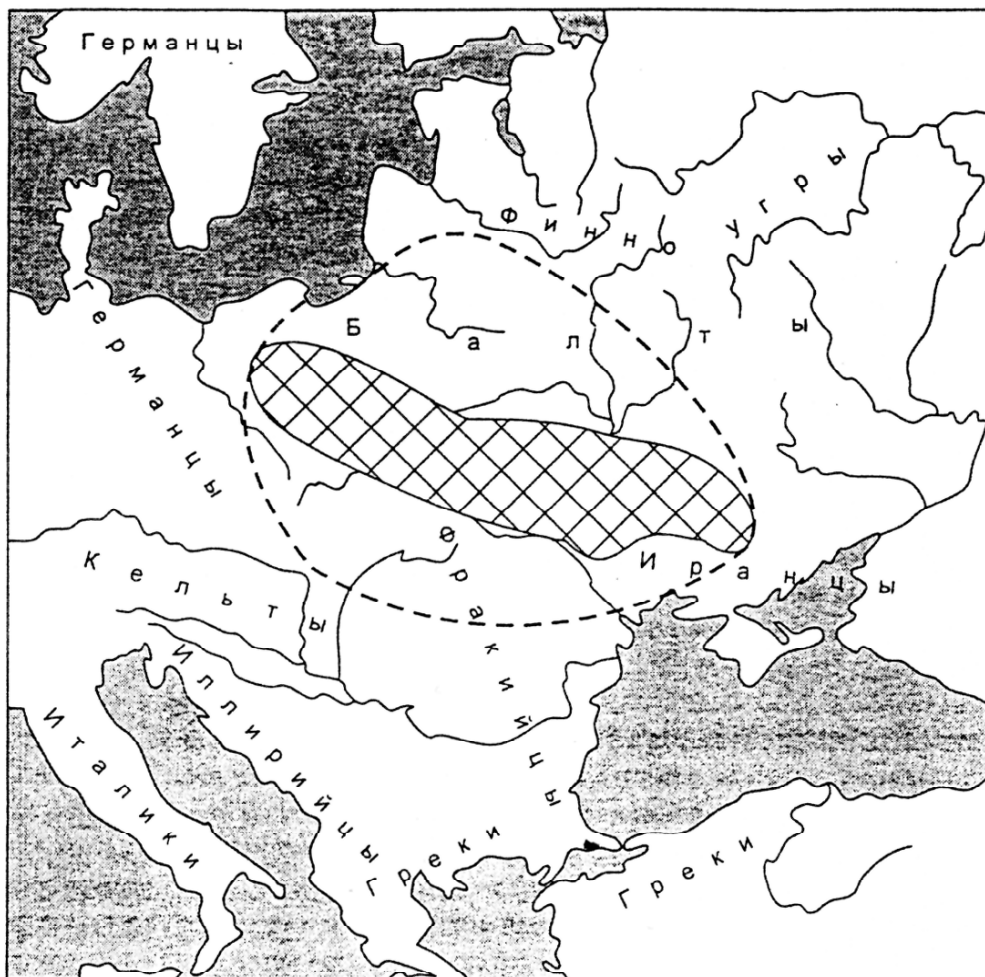
С тим у вези не могу да се не позовем на податке добијене на бази уопштене картографске анализе материјала Руске антрополошке експедиције, коју су извршили Ј. Г. Ричков и Ј. В. Балановска (1988). Овај метод у чијој основи лежи појам о „структури језгра” у антрополошком саставу ових или оних народа, унетих у антрополошке карте, као о центрацији генетских информација, чини се врло перспективним. По мишљењу аутора овог истраживања, метод непрекидног картографисања јасно је испољио у саставу руског становништва три структуре језгра – западну, источну и централну. Источно језгро представља прасловенски супстрат у формирању антрополошког састава руског народа, централно – дуготрајно и интензивно мешање раса које се по својим последицама приближава панмиксији, а западно – је повезано са летописним Словенима у правом смислу речи. Као најтипичнију за Русе треба сматрати централну структуру језгра, што се потпуно идентификује са источноевропским антрополошким типом који је издвојио В. В. Бунак (*Порекло и етничка историја ...* 1965).

У касном средњем веку дисперзија антрополошких црта знатно слаби. У то време се запажа отворена европеизација словенског становништва у централним областима Источне Европе. Очигледно то се објашњава приливом словенског становништва из западних области. То нарочито проистиче из материјала о савременом руском становништву. По мишљењу В. В. Бунака руско становништво чини релативно истородну групу антрополошких варијанти, сродних централно-западноевропском становништву (*Порекло и етничка историја ... 1965*).

Појам о антрополошком типу, заједничком за све руско становништво, потврђују многобројни краниолошки подаци који се односе на XVII-XVI-II век и обухватају скоро сву територију садашњег расељавања руског народа, искључујући Сибир (Алексејев, 1969). В. П. Алексејев подвукао је као посебно важну околност искључиву морфолошку сродност свих краниолошких серија савременог руског народа. Све локалне варијанте, које одступају од основног антрополошког типа врло слабо се испољавају у границама јединственог хомогеног типа. У највишем степену ова одступања карактеристична су за пограничне области ареала, насељеног Русима. Ове локалне варијанте означене су на карти коју је направио В. В. Бунак по материјалу Руске антрополошке експедиције; касније је окарактерисан помоћу метода вишемерне статистике (*Источни Словени ... 2002*).

Источнословенско становништво у средњем веку је, као што је већ поменуто, хетерогеније и у већем степену та хетерогеност дугује своје порекло локалном становништву, чијом асимилацијом су Словени освајали нове територије. Антрополошки подаци из древних епоха Источне Европе сведоче о прастарим почецима овог супстрата. Поред морфолошких карактеристика, које показују континуитет становништва Источне Европе током дуготрајног периода који се мери хиљадама година, и који показује путеве миграције страног становништва на ову територију, важне информације о стварању генетског фонда народа Источне Европе дају нам подаци из историјске генетске географије (Ричков, Јашћук, 1980). Аутори овог истраживања уверљиво су показали да је „генетска географија становништва способна директно да повезује генетску стварност савремених покољења са прастарим добом ма како оно далеко било”.

Синтетичке карте источноевропског генетског фонда издвајају две главне компоненте у историјско-географској структури истог. Једна од њих је Руска низија, чији генетски рељеф означава да су у гентском фонду њеног становништва равномерно заступљени генетски утицаји старих племена шумског севера и степског југа. Друга је прикарпатско-средњеевропска област чији је генетски фонд, по мишљењу аутора, становништво Источне Европе наследило од јужнијих палеопопулација које су шириле свој утицај на целу Источноевропску низију од краја око Црног мора, Приазовја, Подоња и Поволжја до Прибалтика и горње Волге. Генетско-географска слика, као што видимо, поклапа се са резултатима палеоантрополошког

Црт. 2. Праотаџбина Словена која се претпоставља
1 – по антрополошким подацима; 2 – по археолошким подацима

истраживања старог становништва Источне Европе (*Источни Словени...* 2002).

И тако можемо мање и више убедљиво да говоримо о важној улози супстрата у формирању антрополошког састава Источних Словена. У њиховом физичком изгледу јасно се издвајају црте својствене балтичким, угрофинским и иранским групама које су насељавале Источну Европу пре доласка Словена на ову територију. Као што су показала претходна истраживања и други Словени, а не само Источни испољавају црте суп-

страта (Алексејева, 1973). Тако, на пример, Јужни Словени приказују карактеристике антрополошког спољашњег изгледа, који је својствен Фракијцима, античким Грцима, потомцима Илира. Код неких група западни средњовековних Словена налазе се црте типичне за Германе.

У вези с тим настаје питање: да ли постоје неке морфолошке карактеристике својствене свим Словенима независно од њихове географске локализације, и то питање непосредно је повезано са проблемом њихове праотаџбине.

Резултати анализе краниолошког материјала, који се односи на различите европске етничке групе, показали су велику сличност антрополошког састава словенских група, њихову разлику од Германа (у пропорцијама чеоног и можданог дела лобање) и сродност са балтичким и финским народима (Алексејева, 1973). На основу ове околности може да се донесе закључак о одређеном антрополошком јединству Словена, које је географски одређено зоном контакта са балтичким и угро-финским народима. Ово јединство је, очигледно, претходило периоду расељавања Словена на широка европска пространства. Многобројни контакти Словена са народима других језичких група и њихова асимилација, као и услови географске и социјалне изолације и консолидације засебних племена у периоду формирања словенских народности, морали су да доведу до поремећаја антрополошког јединства и стварања локалних антрополошких типова.

Нарочиту пажњу код Словена заслужују варијације таквих одлика као што су димензије лобање и пречник јагодица. Највеће вредности пречника јагодица констатоване су у међуречју Одре и Дњепра, испољавајући се како код долихокраних тако и код мезокраних група становништва. У правцу запада, југа и истока вредност пречника јагодица смањује се због мешања са германским (на западу), угро-финским (на истоку) групама и становништвом Балканског полуострва (на југу). Зона релативно широког лица налази се у границама широке територије, ограничене горњим током Западне Двине на северу, горњим и средњим током Висле на западу, левим притокама Дунава у његовом средњем току, десним притокама Дњепра у његовом средњем и доњем току на истоку (Алексејева, 1973; Алексејева, Алексејев, 1989, црт. 2). То је територија тзв. „словенских старих споменика”, са које се по мишљењу Л. Нидерлеа врсило расељавање Словена у сумско-степска пространства Источне Европе и преко Дунава.

По савременим археолошким подацима територија могућне праотаџбине Словена уклапа се у овај регион, независно од тога са којом културом се асоцирало старо словенство (Седов, 1994а).

Антрополошки подаци, на тај начин, нагињу хипотези која генерализује словенску етногенезу. Закључује се да је постојало почетно антрополошко јединство Словена па, према томе, и њихове праотаџбине, могу приближно да се обележе њене границе, да се схвате узроци антрополошке разноврсности Словена у различитим фазама њихове етничке историје.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексејев В. П. *Порекло народа Источне Европе. Краниолошка исцртавања*. М: Наука, 1969. 324 стр.
- Алексејев В. П. Мкртчјан Р. А. *Палеоантрополошки материјал из гробова у Арменији и питања генезе ситановништва куро-аракске културе*, Сов. етнографија 1989. бр. 1, стр. 127-133
- Алексејев В. П., Бунак М. К., Цјагјака Л. И. *Расна географија Белоруса и проблеми етногенезе Минск*, 1994, 128 стр.
- Алексејева Т. И., *Етногенеза Источних Словена*, М: изд. МГУ 1973, 329 стр.
- Алексејева Т. И., Алексејев В. П. *Антропологија о пореклу Словена*, Природа 1989. Бр. 1, стр. 60-69.
- Алексејева Т. И., Макаров Н. А., Балујева Т. С., Сегеда С. П., Федосова В. Н., Козловска М. В., *Ране етне освајања Руског Севера: историја, антропологија, екологија* // Еколошки проблеми у истраживању средњовековног становништва Источне Европе. М: 1993, стр. 3-78
- Алексејева Т. И., Лебединска Г. В. *Власи...* Гласник Антрополошког друштва Југославије, књ. 37 Београд, 2002.
- Великанова М. С. *Палеоантропологија Прушко-дњескарског међуречја*, М: Наука, 1975. 283 стр.
- Источни Словени. Антропологија и етничка историја*. М, Свет науке, 2002, 336 стр., 2. издање
- Дебец Г. Ф., *Такозвани Источни Великорус (на питање о њанародима и европској раси)*, Антроп. часопис 1933, бр. 1-2 стр. 34-69
- Дебец Г. Ф., *Палеоантропологија СССР* // Тр. Института етнографије АН СССР, 1948. Т IV, 392 стр.
- Јефимова С. Г., *Краниологији Волго-Камја у рано гвоздено доба* // Питања антропологије 1981. из. 67, стр. 64-73
- Јефимова С. Г., *Палеоантропологија Поволжја и области око Урала*, М.: издање МГУ, 1991. а, стр. 95
- Јефимова С. Г. *Средњовековна Европа: антропологија и миграције ситановништва* // Природа, 1996. Бр. 7, стр. 80-93
- Јефимова С. Г., *Антрополошки подаци на питање о територијалној диференцијацији сарматских племена* // Кратко саопштење о научним радовима Научн.-истраж. Института и Музеја антропол. МГУ за 1995-1996. г., М.: 1997, стр. 69-75
- Нидерле Л. *Словенски ситари ситоменици*, М.: Издање Иностране литературе, 1956., 450 стр.
- Попов М., *Антропологија бугарског народа. Физички изглед Бугара*. Софија: 1959., 429 стр.
- Порекло и етничка историја руског народа* // Тр. Института етнографије АН СССР, нов. сер., М.:1965. Т. 88, 265 стр.
- Ричков Ј. Г., Балановска Ј. В. *Учешћена кариографска анализа у антропологији. Одрас леђисних словенских племена у антрополошкој географији савременог руског ситановништва* // Питања антропологије 1988., Изд. 80, стр. 3-37
- Ричков Ј. Г., Јасцук Ј. В., *Genetika i etnogeneza* // Питања антропологије, 1980., Из. 64. Стр. 23-39
- Седов В. В., *Sloveni u prastaro doba*, М.: 1994., 338 стр.
- Трофимова Т. А., *Kriviči, Vjatiči i slovenska plemena iz oblasti oko reke Dnjeper* // Сов. етнографија 1946., бр. 1, стр. 91-136

Чебоксаров Н. Н., *Mongoloidni elementi kod stanovništva Centralne Evrope* // Записи научн. МГУ м.: МГУ, 1941., из. 63, стр. 235-270

Bunak V. Neues, *Material zur Aussonderung Anthropologischer Typen unterder Bevoelkerung Ost-Europas* // Zs. Morphol. Anthropol. 1932. a. Bd XXX, H. 3. P. 441-503

Bunak V., *The Craniological Types of the East Slavic Kurgans* // Anthropol. Prague, 1932. T. X. P. 270-310

Rożnowski F., *Stosunki antropologiczne na terenach zajetych w okresie Rzymskim przez ludność kultury wielbarskiej i ludność kultury czerniachwskiej* // Teoria I empiria w Polskiej Szkole antropologicznej . Seria antropologia. Poznan, 1985. No 11. P. 239-249

